

De nieuwe Badinstellingen

De nieuwe badinrichtingen.

Sedert ongeveer een eeuw werden de baders met badkoetsen in zee gereden en na het bad terug op het droge zand gevoerd om zich aan te kleeden. Rond 1930 was het aantal koetsen sterk aangegroeid en op het strand dat zich vroeger zoover uitstreekte bleef geen plaats meer over voor de kinderfeesten, noch voor het publiek dat voortdurend in zijn bewegingsvrijheid gehinderd werd.

Eerst wilde men dit euvel verhel-

Badinrichtingen : binnenzicht.

afbeelding 4

Een hoekje van het strand.

pen door het parkeeren van de koetsen, maar de ophooping van allerlei afval en papier tusschen de wielen gaf 'aanleiding tot menigvuldige klachten. Door deze en andere moeilijkheden werd er in 1934 besloten onder en tegen den dijk cabines te bouwen, waarin de zomergasten over voet- en stortbaden zouden beschikken om verder hun toilet op te maken met al het noodige comfort.

De voornaamste nieuwigheid is

De badinstellingen (2)

Leen Coene

De badinstallaties onder de zeedijk

Uit De Zeewacht jan. 1935:

"Het is niet noodig te drukken op het hoog belang der baden, die de standing niet hebben voor de Koningin der Badsteden. Om die op te beuren is een commercieele en bestendige inrichting nodig".

"De rechterzijde verkliest het privaaf initiatief, aan wie men de dubbele vermaning mag richten: mijdt de slang van de politiek en ziet de mogelijkheid van kosteloze baden".

"Eene private leening van twee miljoen aan vijftien honderd zal de herinrichting mogelijk maken; een commercieel beheer zal de zaal geleiden"...

"Maar de tijden zijn veranderd: de hoteliers verliezen geld, de eigendommen ondergaan eene belangrijke minderwaarde, de vreemdelingen verlaten ons, de inwoners zijn overbelast en kunnen niet meer betalen. Onze bevolking schiet wakker en wil ook iets in de pap te brokken hebben."

"Een brief van het syndicaat dringt aan op een haastig besluit ... gesteund op de volgende vingerwijzingen: geen rollend materieel meer, moderne kabiënen, plaats voor zonnebaden, voor spelen, voor de Oostendenaars en voor de vreemdelingen"...

"Ostende Plage, de naamlooze maatschappij in vorming, doet beroep op al de menschen, tederen, al de Oostendenaars kunnen daarbij helpen door hunne geleidelijke bijdrage die ze meezeggenschap zal geven in beleid en leiding. Vijf percent worde hen jaarlijks verzekerd van hunne ingezette kapitalen, zedelijk gewaarborgd door de grootste maatschappijen van de stad: Handelskamer, Rotary Club, Vereniging van Hoteliers, Handelaars en Eigenaars. Confederatie van kofstiehuishoudsters, Automobile Club en Vereniging van Bouwkundigen"...

"De Maatschappij Ostende-Plage moet de Cooperatief worden van al de Oostendenaars, de

Vereniging van al de Oostendsche krachten, de samenwerking van al de Oostendsche goede willen, met één en het zelfde doel, de opbeuring en de redding van het seizoen met al zijn aangelegenheden en bijzaken, met al zijn ingezette kapitalen en zijne waarden, met en door de Oostendenaars zelve"...

Hoe zal het strand eruitzien?

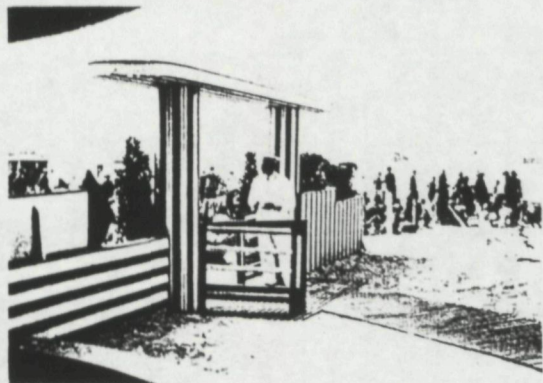
Geen of nog weinig rollende kabiënen op het strand (er zullen er nog eenige behouden blijven voor de klanten die ze begeeren).

De badinrichtingen zullen drie afdeelingen behelzen op eene strandbreedte van 10 en een lengte van 150 meters.

De eerste afdeeling, over "Continental" en "Océan" op eene lengte van 38 meters en eene breedte van 5 m. zal 21 luxekabiënen bevatten, alsook eene kabiëne voor de Koninklijke familie. Ieder dezer 21 kabiënen zal voorzien zijn van een stortbad, een lavabo en het noodige mobilair. Twee breede trappen, bezet aan den ingang met de inrichtingen voor costumen, waarden enz. zullen er toegang aan geven. Op dit gedeelte zal den dijk met vijf meters verbreed worden.

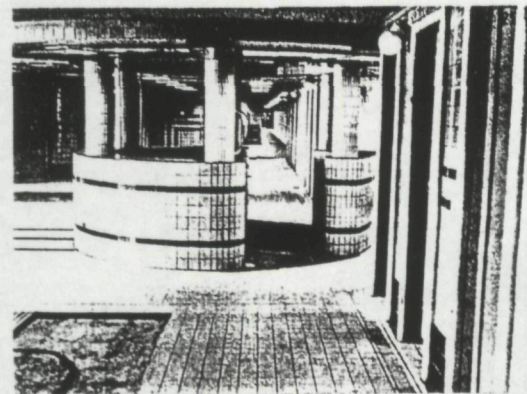
De tweede afdeeling, over "Plage", tot aan de Kemmelbergstraat, 55 meters lang, zal 56 kabiënen van eerste klas met zicht op het strand inhouden, verdeeld in drie halve ronden, die 10 meters op het strand zullen vooruit springen. Die 56 kabiënen zullen verdeeld zijn in 18 dubbele en 38 enkele; ook zullen de noodige inrichtingen er plaats vinden alsook het bureel van den bestuurder. Sport- en voetbaden zullen middenin aangebracht worden ten dienste van die baders die er gebruik willen van maken.

De derde afdeeling is heel en gansch ingericht onder den zeedijk. Zij bevat een middengedeelte van 30 meters breedte met twee zijvleugels van 50 meters lengte en telt 210 kabiënen, van kleinere afmetingen dan de andere. Achter die kabiënen zijn dienstgangen met rechthoekige openingen van 0,40 op 1,20 in den achtergrond der kabiënen aangebracht. (De dijk zal tot 5 meters van de hotels uitgegraven worden).

Voorbehouden strand : Toegang.

evenwel het inrichten geweest van toilet kamertjes die alleen gebruikt worden voor het aan- en ontkleeden, terwijl de kleren voor den duur van het bad in een voorbehouden kast bewaard zijn. De modernisering dezer instellingen, die in 1935 werd voltooid, mag men in alle opzichten een geslaagde onderneming heeten. Ook heeft het een einde gesteld aan de steeds scherper wordende kritiek die tot dan toe op de « Koningin der Badsteden » werd uitgeoefend.

Damscabines.

Zie hier hoe die kabinen zullen gebruikt worden

Een bader komt in de derde afdeling. Hij richt zich tot de middenhall van die inrichting, voorziet zich van een ticket, een costuum en handdoek en neemt plaats in een der 210 openstaande kabinen, wier deuren per groepen van 15 of 20 geschilderd zijn in verscheidene kleuren.

Door 't sluiten van de deur bemerkt de bediende dat de kabien bezet is; hij brengt een open kasje voor de rechthoekige opening der kabien en overhandigt den bader een ring in caoutchouc, die het nummer aantoont van het kasje; hij moet het aan zijn handgewricht passen en zal dienen om, na het bad, het kasje met zijn kleederen terug te bekomen.

Als de bader er zijn kleergoed zal ingehangen hebben, zal hij een rollend stoortje neerhalen, en daar de achtergrond van het kasje belegd is met traliewerk zal de bediende zien of de kleeren er reeds ingehangen zijn en in voorkomend geval wordt het kasje weggenomen en geplaatst in een gang waar de badbedienden alleen toegang hebben. (afbeelding 1)

Na dat hij zijn badkostuum aangetrokken en zijn kleederen in veiligheid in het kasje gelegd heeft, verlaat de bader die kabien, die onmiddellijk ter beschikking van anderen kan gesteld worden.

Wanneer de bader, die in het water mag blijven zoo lang het hem belteft, terugkomt, neemt hij plaats in eene kabien, waarvan de kleur der deur dezelfde is dan deze van zijn caoutchouc armband; hij setnt, bij middel van een duw op een knoop in verband met een electrisch licht, zijn aanwezigheid aan den bediende, die hem het kasje brengt waarin zijne kleederen verborgen zijn, kleedt zich aan en verlaat de inrichting. Natuurlijk zijn stort- en voetbaden in een centrale gang te zijner beschikking, alsook de diensten van telefoon, Rood Kruis, enz.

Het Uitzicht

Zooals het plan aantoont is het uitzicht sober en modern. De wandelaars zullen van een breeder dijk genieten en ook van de vroegere zon die nu door de hotels belemmerd wordt, door dat de dijk nu op het halfronde gedeelte eene meerdere uitsprong van tien meters zal hebben. Eene balustrade van kleine hoogte zal rond gansch het nieuw gedeelte aangelegd zijn, zoo dat de wandelaar, in plaats van de houten barakken met opschriften en publiciteit, het volle genot zal hebben van 't strand en de baden.

Een toren met een horloge, omringd van bloemen, die dienen moet voor de luchtverversching in het ondergedeelte van den dijk zal de eenige constructie zijn van de nieuwe inrichting op den dijk."

Het nieuwe complex was revolutionair voor zijn tijd.

Alles was geregeld volgens de hoogste normen van hygiëne en comfort. Er waren luxecellen en sportcellen. Er waren tientallen douches, voetbaden, wastafels, spoelbakken.

Binnen was er invallend licht via lichtdoorlatende dakvensters, er werd via de ventilatietoren lucht aangezogen voor verwarming en ventilating. Zand en water werden permanent verwijderd.

De gevel werd door golvende terrassen groter gemaakt, en was meteen een oplossing om de oriëntatie van de kustlijn te corrigeren.

Het constructiemateriaal bestond uit een Hollandse steen van de Waal, een gebakken steen, geëmailleerd en getest tegen vorst. Tevens werd gebruik gemaakt van blauwsteen voor trap treden en afwerking, afdekstenen in Saksisch graniet, en gewapend beton.

De bevoering bestond uit keramische tegels, alsook uit porfyriet en in de luxe- en eerste klascabines uit parket. Alle hout was teak, vochtbestendig. Alle raamlijsten en buitendeuren waren in brons. De Koninklijke cabine was versierd met kunstbrandglas. (Afbeelding 2)

Op het strand waren kleine muurtjes aangebracht om zandinwaai te beperken, alsook ettelijke voetbaden. (Afbeelding 3)

"Ostende-Plage", de privégroep die als naamloze vennootschap werkte, had niet alleen de concessie van de badinstallaties, doch bezat eveneens het beheer van de verhuur of het in concessie geven van strandcabines, het verkopen van tickets om in zee te zwemmen, alsook de verkoop van tickets voor het kinderswembad.

Maar het succes van de badinstellingen was een kort leven beschoren. "Ostende-Plage" heeft amper zes seizoenen normaal gewerkt...

Er was de reeds gespannen internationale toestand in 1938 met een onmiskenbare weerslag op de kustbedrijvigheid. Het toerisme in al zijn

vormen; hotelwezen, casino's, renbaan, schouwburg, treinverkeer, Kanaalovertochten, enz. kende een forse terugloop.

De werkgelegenheid daalde, er was crisis in de visserij.

Het aantal baders daalde in Oostende van 176.225 in 1935 tot 115.971 in 1938.

In augustus 1939 eindigde het laatste glitterseizoen compleet in mineur door de verschillende mobilisatiefases. De schouwburg sloot de deuren en ontsloeg het personeel, het Groot Orkest van het Kursaal werd opgedoekt.

De Tweede Wereldoorlog

Op 27 en 28 mei 1940 veroverden Duitse stoottroepen de Belgische Kust. Duitse bommen kwamen terecht rond het Kursaal in de Van Iseghemlaan, op de Zeedijk, enz. Eerder had een bommentapijt op 24 mei enorme verwoestingen veroorzaakt op de Albert I promenade tussen de IJzerstraat en de Kemmelbergstraat.

Het Hotel de la Plage brandde volledig af, het vuur breidde zich uit naar de aanpalende gebouwen. Het Hotel Splendid en het tussenin liggende Hotel Beau Rivage stortten in, het aanpalende Hotel Océan was enkele dagen eerder uitgebrand.

Het Palais des Thermes was erg beschadigd, de plaats van het Kursaal bleek een ruïne. Heel het zeefront was letterlijk doorspekt met mijnen, tot ver in zee zelfs, daar gelegd bij laag tij. Ook lagen er heel wat aangespoelde zeemijnen in het zand begraven.

De dijk was gedurende de hele oorlog ontoegankelijk gebleven, geïntegreerd in de Atlantikwall, die bestond uit 1700 meter muur, 1400 meter loopgrachten, 100 meter andere versperringen, en 291 bunkers.

Ook werden de badinstallaties gedeeltelijk vernield door brand en door bommen. Later werd er geplunderd. Nog later werd heel het complex ingepast in dezelfde "Atlantikwall" er werd versterkt, en versperringen en gevechtsstellingen werden aangelegd. Van de originele bouw

bleven maar enkele muren meer over.

De Maatschappij "Ostende-Plage" zag dit alles met lede ogen gebeuren... Er werden besprekingen gehouden, en ontwerpen en plannen ontworpen voor de heropbouw zonder dat de bezetter er maar iets vanaf wist!

De westelijke uitbreiding werd meteen ook voorzien, wat neer kwam op een bijkomende structuur ten gerieve van de kinderen. Er moesten daar lokalen bijkomen voor sport en spel, alsook sanitair en douches.

Zelfs de verplichte evacuatie van de kust kon deze voorbereidingen van technici en bestuur niet stoppen, ze bleven met mekaar in contact.

De bevrijding van de stad Oostende greep plaats op 8 september 1944.

De zeedijk werd echter niet toegankelijk; Oostende werd tot na de bevrijding van Antwerpen de bijzonderste aanvoerhaven van de geallieerden, en daarom mocht de haven niet rechtstreeks benaderd worden.

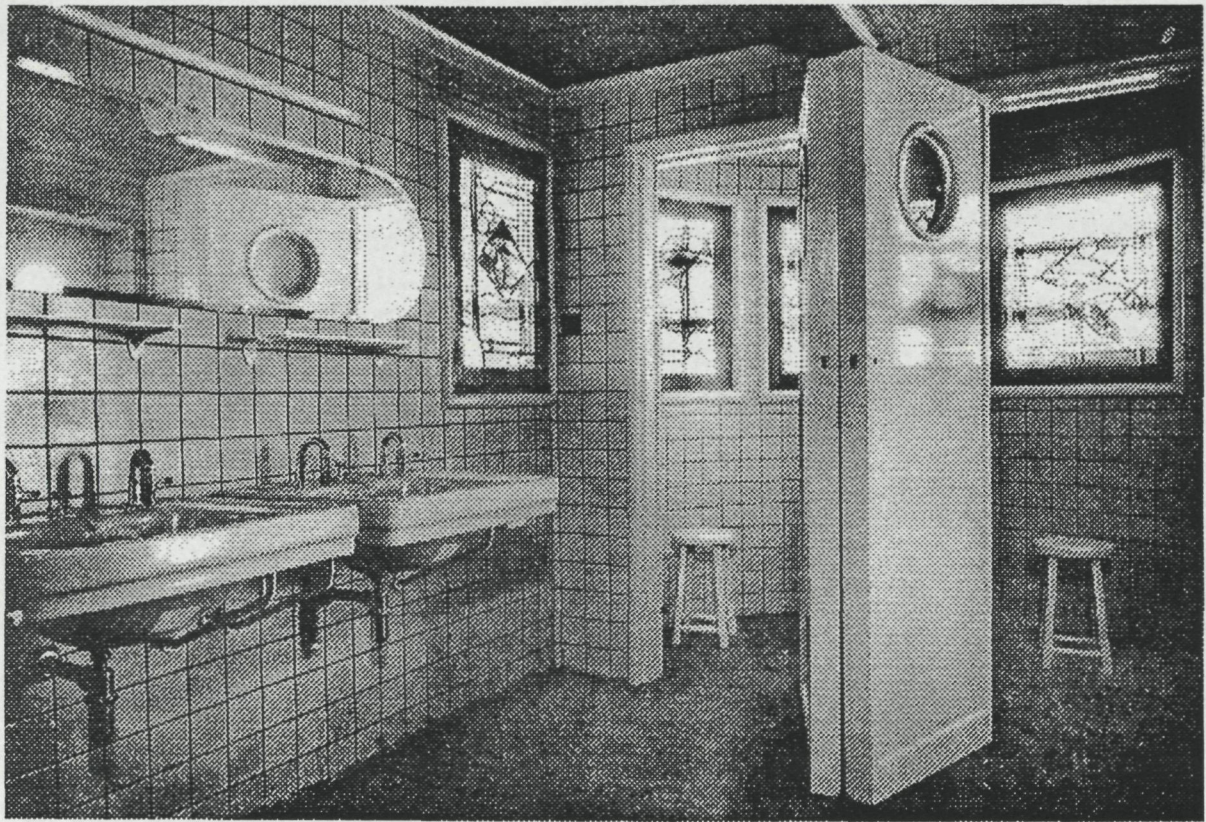
Pas op 1 juni 1945 werd die maatregel opgeheven, en konden de overblijfsels van de badinstellingen bekeken worden; het complex dat ooit zo intens bijdroeg aan Oostendes karakter van badstad was onherkenbaar geworden... het lag temidden van prikkeldraadversperringen, bunkers, schietstellingen en mijnen...

De dienst van "Bruggen en Wegen" begon haastig aan de opruimingswerken van de zeedijk.

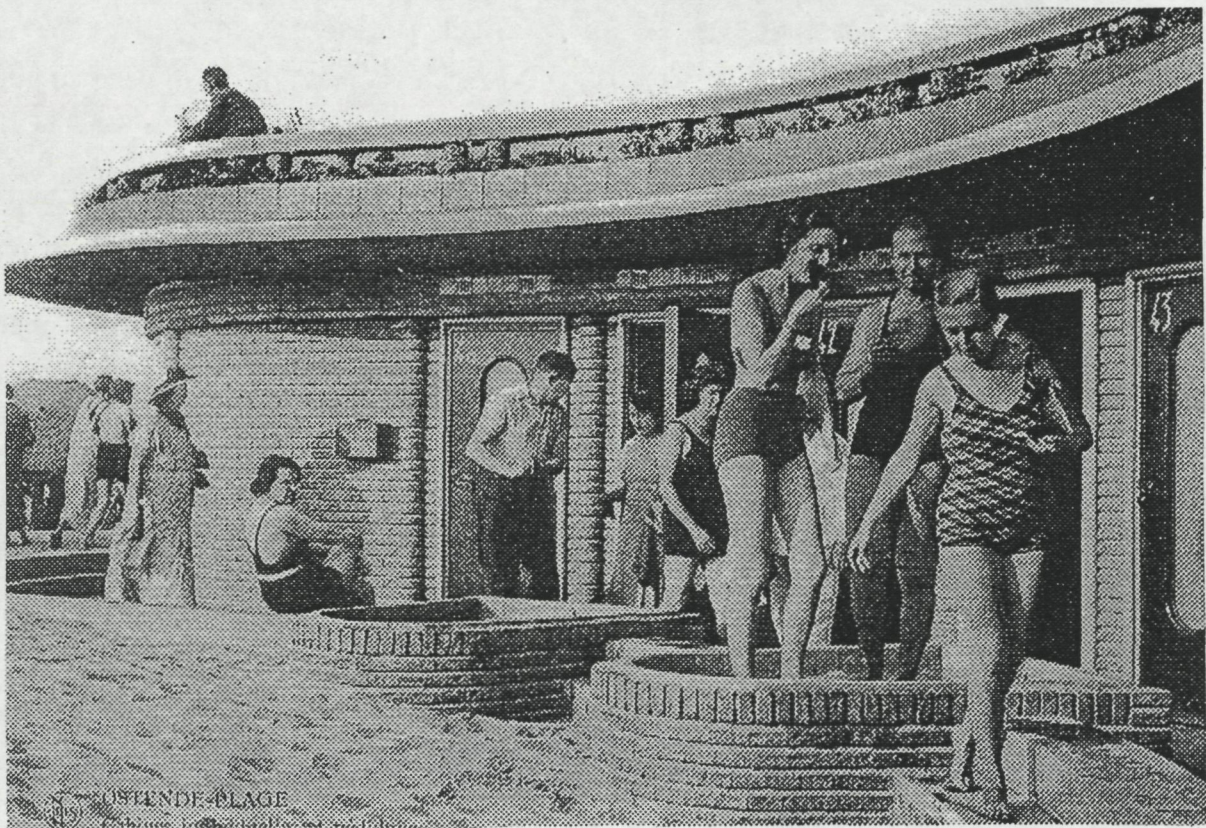
Met het seizoen voor de deur moest "Ostende-Plage" de zaken laten zoals ze waren, en zich behelpen met enkele voorlopige barakken in een beperkte veiligheidszone.

Vooraleer er aan herbouwen gedacht kon worden werden er gaten in de versterkingen gekapt en doorgangen gegraven om de ravage te overzien: het resultaat was dat eerst belangrijke slopingswerken van start moesten gaan... 2000 kubieke meter beton, 3500 kubieke meter versterkingsmetselwerk, en 1500 kubieke meter vuil en zand moesten eerst opgeruimd worden.

Op 16 februari 1946 vond de eerstesteenlegging plaats, en op 6 juli 1946 werden de vernieuwde badinstellingen plechtig ingehuldigd.

(Afbeelding 2)

(Afbeelding 3)

(Afbeelding 4)

- Eerst en vooral was er de westelijke uitbreiding; aan het uiterste eind kwamen plaatsen voor sanitair ten gerieve van de wandelaars, daarnaast een groot lokaal voor het bergen van strandzetels en kajaks, een "Milk Bar" met bergingen, tevens meisjes- en jongensvleugels met kleedkamers, sanitair en douches en ertussenin een grote speelruimte voor slechtweertactiviteiten.

- Tussen de westelijke uitbreiding en de kabinen is een omvormingsstation voor elektriciteit, een machinekamer en warmwaterboilers.

Een lokaal wordt voorbehouden voor medische en sportieve massage.

- De sportkabinenafdeling omvat een Rode Kruislokaal, politielokaal, bestuurslokaal, en 210 kabinen met automatische signalisatie en luchtverversing.

Het centraal geplaatste stortbad trekt veel aandacht, en twee voetbaden alsook twee spoelbakken voor badpakken zorgen voor decoratie. Er is ook sanitair.

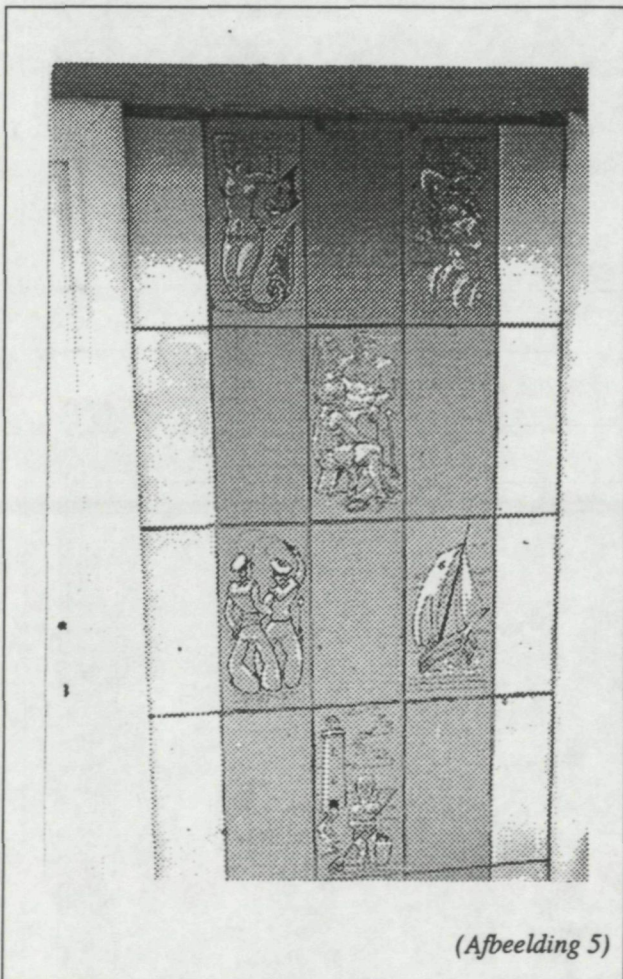
- De speciale kabinen zijn 60 in getal en geven rechtstreeks uit op het strand. Ze staan in 3 halve cirkels opgesteld en hebben tevens hun groepen stortbaden, sanitair en dienstlokalen.

- De luxecabines zijn geheel elektrisch ingericht, met een eigen stortbad en wastafel, alsook elektrische verwarming. Er zijn er 20, met in het midden de Koninklijke cabine.

De buitenmuur geeft uit in een galerij bekleed met speciaal versierde wandtegels waarop beelden van zee en strand. (Afbeeldingen 4 & 5)

Aan de andere uiteinden zijn dan weer sanitaire voorzieningen, en een bar in een speciaal kader, met op de wanden de historiek van de zeebaden. De gebakken wandtegels zijn van de hand van een Mr. Vandeverre. (Afbeeldingen 6 & 7)

Op de zeedijk is dan nog de hele badinstelling afgeboord met een onafgebroken lijn bloembakken, en het geheel wordt bekroond met de verluchtingstoren die ook als uurwerktoren veel diensten bewijst.

(Afbeelding 5)

Het was terzelfdertijd een opmontering voor de zo gehavende stad.

De Heropbouw

De heropbouw liet ons een herwerkte versie van de bouw van 1936 na:

Er werden zeer zware financiële offers ge-bracht, en "Ostende-Plage" had leningen aangegaan die meer dan 15 miljoen frank beliepen, plus 3 miljoen intres-ten, en dit was meer dan het maatschappelijk kapitaal.

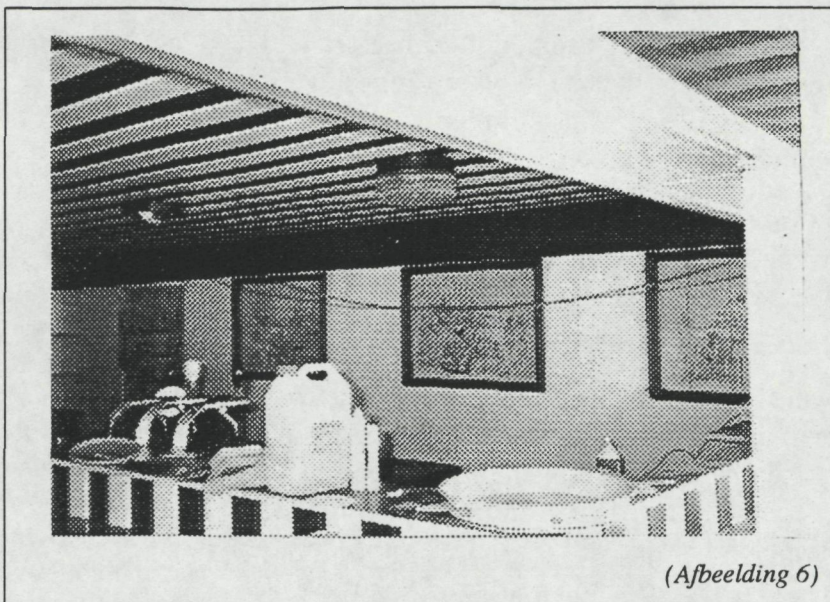
De oorlogsschade dekte amper 56% van de herstelkosten.

De teloorgang

Gezien het algemeen nut van de zeebaden, was het onmogelijk de prijzen in dezelfde verhouding te doen stijgen. Ieder jaar moest dus een behoorlijk verlies gedekt worden door de andere inkomsten van het beheer.

Nadien kwamen er nog veel tegenkantingen voor de maatschappij: overstromingen en verschillende slechte seizoenen... De uitbating van badinstellingen kan alleen dankzij de zon...

In het kader van een eerste concessieverlenging voor "Ostende-Plage" na 25 jaar, werd besloten

(Afbeelding 6)

in 1959, onder concurrentiedruk van Europese badsteden, de zeebaden kosteloos te maken.

Een financieel negatieve weerslag was onvermijdbaar, gehoopt werd op productieve publiciteit voor de badstad.

Maar de tijden en gewoontes waren veranderd... "Ostende-Plage" kreeg ook een Nederlandse naam... werd "Bad en Strand"...

De behoefte aan honderden kleedhokjes werd bijna onbestaande: aan- en uitkleden gebeurde

(Afbeelding 7)

nu, door de lossere badkledij, op het strand. De aandacht voor zeebaden was omgeslagen in zonnebaden. De badinstellingen werden minder en minder gebruikt...

Het luxetoerisme was massatoerisme geworden; de zeedijkgebouwen werden heropgebouwd, veelal tot appartementsgebouwen, met meestal dezelfde naam als de vroegere hotels.

Zware vrachtwagens, nodig voor het aanbrengen van constructiemateriaal, reden over het dak van de badinstellingen, barsten en scheuren droegen bij tot de vernieling, gevolgd door insijpelend water. Elke poging tot onderhoud werd zogoed als onmogelijk... De kosten werden steeds hoger...

Op 17 december 1976 werd "Bad en Strand", gekend als OSB, geschrapt uit het Oostendse Handelsregister. De werkelijk stopzetting was reeds gebeurd op 1 oktober 1975.

Oostende ... ook al zal er zeer snel moeten ingegrepen worden ten einde het goede toeristische cliënteel te blijven aantrekken... Het casino, de renbaan, de zeedijk, het toeristische stadscentrum dienen ook hier broodnodig gerenoveerd te worden. Eén van de prachtigste stukken zeedijk van deze stad, de drukst bewandelde van onze kust verkeert in een deerniswekkende toestand. Al te lang heeft men in de Koningtn der Badsteden geleefd op voorbijge en vergane glorie. Oostende is een stad die al te lang met hetzwee is blijven terugblikken op haar verleden. Er werd te weinig van stads- en overheidswege geïnvesteerd in de toekomst. Van 1860 tot 1930 werd er intensief gewerkt om deze stad groot en belangrijk te maken tot een badstad met internationale allure. Van 1930 tot 1950, de crisjaren van toen, de tweede wereldoorlog en haar herstelperiode, viel alles stil en werd er veel verwoest. Vanaf 1950 tot 1960 was er de intentie de stad wereldbekend en beroemd te maken, men was goed op weg... de "golden sixties" waren inmiddels aangebroken.

Na 1960...? Ieder werkte zowat aan zijn eigen prestigeprojecten... men wou geld verdienen... men wou een groot politteker worden, maar fundamenteel gebeurde er niets meer. Vandaag, 1986, is Oostende een erg vermoetde, tetwat zieke en depressieve stad geworden... De meeuwen hebben weer bezit genomen van de ongepte Noordzeestranden, Oostende ligt er wat

berfstig bij, vanuit de verte gezien heel charmant zelfs... een koningtn zonder kroon.

Uit Noordzee Magazine: Het verdriet van onze Belgische Kust - no. 4-86.

Bovendien werd bij ons de fout gemaakt, zeker aan de Midden- en Westkust, om te lang te blijven mtkken op de lagere soctale klasse. Goedkope retsaanbiedingen werden in het buttenland ten overvloede aangeboden. Voor de Brit die traditioneel wil dat het standenverschil gerepecteerd wordt, resulteerde dtt al snel in het fenomeen dat de beter gesttueerde Engelsman onze kust ging vereenzelvtgen met goedkoop toerisme zonder klasse.

Uit Noordzee Magazine: Een nieuwe toekomst voor onze kust - feb. 87.

De maatschappelijke verschuivingen die zich hebben voorgedaan in relatie tot het gebruik van de vrije tijd hebben de kust fundamenteel beïnvloed, en zijn af te lezen zowel in de stede-bouwkundige ontwikkeling als op het gebied van de bebouwde ruimtelijke omgeving. (Lindley, 1973)

Het massatoerisme van na 1945 verwekte een bouwen-slopen-bouwenproces, bijna als een continu regeneratieproces... Periodes van volkstoeloop wisselden af met periodes van complete stilte. Kustgemeenten moeten op bepaalde dagen en maanden letterlijk een veelvoud aan bevolkingsconcentratie slikken.

Het is dan ook klaar dat toeristische infrastructuur een vrij korte gebruiksduur kent. Ieder type van toerisme vereist immers eigen karakteristieke gebouwen.

Vandaag, 1997, liggen de badinstallaties er verwaarloosd bij. Op de gemeenteraad van maart 97 werd unaniem de vernieuwing van de zeedijk met de bouw van 212 garages goedgekeurd. De werken zullen gebeuren tussen de Yzerstraat en de Kemmelbergstraat, en belopen 330 miljoen frank.

De stad zelf zal de garages verkopen, en zo een financiële nuloperatie proberen te bekomen.

Niet alleen worden garages aangelegd ten behoeve van de bevolking, maar nieuwe badinstallaties worden in de parking geïntegreerd met het aanbouwen van een 70-tal vaste strandcabines.

Het paradeproject omvat een breder maken van de zeedijk met twee meter en het aanbren- gen van een 4-tal horecazaken aan de strandzijde.

Op donderdag 12 juni 1997 werd de aanbesteding toegewe- zen aan Algemene Bouwwerken Verbeeck uit Antwerpen, met een geschatte begroting van 30 miljoen minder dan de naaste concurrent.

Op 2 september werd haastig aan de afbraakwerken begon- nen, na een hoogdringende pers- conferentie op 29 augustus 1997 met moment-oproep tot het behouden van deze infrastructuur. (Afbeelding 8)

De badinstellingen, zo werd opgeroepen, vor- men een belangrijke schakel in het interessante profiel van de kustlijn in zijn geheel en in het bijzonder in het hele concept van de Oostendse zeedijk.

Ze vormen de voortzetting in de jaren dertig van een uitgesproken urbanisatie- en stadsver- fraaiingspolitiek die rond de eeuwwisseling door Leopold II werd ingezet...

Bedenking

Straks heeft elke Oostendenaar er weer een plek bij waar een foto kan worden getoond van hoe het vroeger was...

Deze badinstellingen waren een laatste type- voorbeeld van de publieke architectuur van de Nieuwe Zakelijkheid van het interbellum...

Een pleidooi voor het behoud van minstens één typevoorbeeld per stijleenheid in deze stad is hier wel duidelijk op zijn plaats ...

Het valt ernstig te betreuren dat er voor deze illustere badinstellingen, de eerste in hun soort voor ons land, geen enkele creativiteit en vin- dingrijkheid te vinden was om deze voor onze stad te bewaren ...

“Weer al eens” is er vanwege het beleid een schrijnend tekort aan visie en aan profilering getoond ...

“Mijn verdriet van Oostende”...

(Afbeelding 8)

Geraadpleegde bronnen:

- Baeteman A., Ostend Flash, 1960.
- Noordzee Magazine, 1987, 1988.
- De Zeewacht, 1934, 1935, 1936, 1945, 1946 en heden.
- De Badgast, 1935.
- Te Kust en te Kuur, Badplaatsen en Kuuroorden in België, 16de - 20ste eeuw, 1987 - ASLK.
- M. Constandt, een eeuw vakantie, 100 jaar toeris- me in West-Vlaanderen, 1986.
- Piet Lombaerde, Leopold II, Koning-Bouwheer, 1995.
- Le Soir Illustré, 1946.
- Le Littoral, 1939.
- P. Gilles, Les nouvelles installations balnéaires d'Ostende, 1935.
- De Gemeente, tijdschrift voor de Belgische Vereniging voor stedenbouw en woonwezen, 1947.
- L'Echo d'Ostende, 1935, 1936.
- Lanoye R., Ostende que voici ... 1964.
- Ostende, Reine des Plages, toeristische brochur- es.
- Oostende Herbouwt, 1946, schepencollege.
- Foutry, Merkwaardige bladzijden uit de Geschiedenis van Oostende, 1938.
- Berndsen J., Saal P., Spangeberg F., Met Zicht op zee, Tweehonder jaar bouwen aan badplaatsen in Nederland, België en Duitsland, 's Gravenhage, 1985.
- Steel Byron, Let's visit Belgium, 1938.
-
- Met dank aan Architect S.R. Smis, D. Farasyn, O. Vilain, M. Constandt, E. Smissaert, A. Verburgh, A. Gerard, D. Beirens.

SLOT